

HARPUTLU BİR ŞÂRİH: EBUBEKİR NUSRET EFENDİ

Prof. Dr. Bahir SELÇUK¹

Lügatte açma, yarma, izah etme gibi karşılıkları bulunan şerh, terim olarak da ağır, anlaşılması güç veya derinlikli bir metni anlaşılır kılma amacıyla yapılan açıklama, yorumla anlamına gelmektedir. İslam kültüründe şerh geleneğinin kökeni, Kuran-ı Kerim'i anlama yolunda yapılan çalışmalara kadar uzanır. Klasik Türk edebiyatında önemli bir yer tutan şerh, ilk dönemlerinden itibaren daha çok, Arapça ve Farsça metinleri açıklama, anlaşılır kılma gayesiyle yapılmıştır.

Arapça-Farsça edebî eserlere yazılmış Türkçe şerhler, şerh literatürünün önemli bir kısmını oluşturur. Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Hüsrev-i Dihlevî, Örfî-i Şîrâzî, Sâib-i Tebrîzî ve Şevket-i Buhârî, Mevlana gibi meşhur ediplerin eserleri çok sayıda Türkçe şerhe konu olmuştur. Bu çerçevede özellikle Mevlana'nın *Mesnevi'si*, Şeyh Sa'dî'nin *Bostan* ve *Gülîstan*'ı, Hâfız'ın *Dîvân*'ı sıkça şerh edilen eserlerdendir. Bu eserler, genellikle nesir halinde şerh edilmiştir. Türk edebiyatında şerh geleneğinin başladığı XV. yüzyılda ve yoğunlaştığı XVIII-XIX. yüzyıllar boyunca bazı özgün şerh üslûplarından söz edilebilir (bk. Ceylan 2010:566-567).

Sâib *Dîvân*'ına yapılan şerhler, Hâfız'ın veya Sa'dî'nin eserlerine yapılan şerhler kadar dikkat çekmemiştir. Oldukça hacimli bir divana yapılan şerhler, genelde birer deneme niteliğinde ve oldukça sınırlı kalmıştır. Bu şerhler içinde dikkate değer olanlar Süleyman Fehim'den başlayıp Ahmed Cevdet Paşa'nın tamamladığı şerh ile Ebu Bekir Nusret'in şerhleridir. Türk Edebiyatı'nda *Sâib-i Tebrîzî Dîvân*'ı şerh etmiş olan şârihler şunlardır: İsmet Mehmed Efendi, Pîrîzâde Osman Sâhib, Ebubekir Nusret Efendi, Ömer Fâik, Mehmed Murad, Süleyman Fehîm ile Ahmed Cevdet Paşa, Muallim Naci, Mehmed Hulusi (Ünlü 2006: 87-91).

Bu çalışmada Harput'un yetiştirdiği önemli isimlerden biri olan Ebubekir Nusret Efendi hakkında bilgi verildikten sonra onun Sâib-i Tebrîzî şerhleri ve şârihliği üzerinde durulacaktır.

1.Ebubekir Nusret Efendi

Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Ebubekir Nusret Efendi, Harputludur. Çankalzâde adıyla bilinen bir aileye mensup olan Nusret Efendi, ilk tahsilini Harput'ta yaptı. Devrin önde gelen ilim adamlarından Dağıstanî Ali Efendi'den resmî ilimleri, Mustafa el-Bekrî-i Kuddusî'den tasavvufi ilimleri

¹ Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahirselcuk@gmail.com

tahsil etti (Bursalı 1975:227) Gençlik döneminde İran, Bağdad ve Şam'da bulundu, İstanbul'a geldi. Nuruosmaniye Câmii Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüb-lük yaptı. Otuz yıldan fazla bir süre İstanbul'da bulundu. İyi derecede Farsça bilen Nusret Efendi, kimya ilmiyle uğraştı. Memurluğu süresince halka faydalı olmaya çalışan, bu amaçla sürekli ders veren, Farsça öğreten, sağlıkla ilgili bilgiler veren Nusret Efendi *muvaqqar şeyh-i celilü'l-kadr* olarak tanındı. *Hâtîmetü'l-eş'âr*² ve *Sicill-i Osmânî*'ye (Mehmed Süreyya 1996:1278) göre 1208 (1793/94)'de, *Osmanlı Müellifleri*'ne (Bursalı 1975:227) göre 1210 (1796)'da İstanbul'da vefat etti. Adanalı Sürûrî Efendi, vefatına "*Nusret Efendi eyledi azm-i bekâ meded*" *mısraını tarih düşmüştür* (1208). Mezarı Eyüp semtinde Eyyub El-Ensari türbesinin yakınlarındaki Şeyh Abdullah Zaviyesi yanındaki Kaşgarî Dergâhı'ndadır (Yapıcı 2013:347).

Mutasavvıf ve âlim bir şahsiyet olan Nusret Efendi, iyi bir şair olmasına rağmen zamanla şairlik yönü unutulmuş daha çok, ilim adamlığı ve şârihliği ile ön plana çıkmıştır. Üç dilde şiir yazabilen ve iyi derecede Farsça bilen Nusret Efendi, meraklılarına Farsça ve tıpla ilgili dersler vermiştir.

Nusret Efendi'nin eserleri şunlardır:

Dîvân

Divân'ının dört nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalar İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar No:515, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine No:879 ve Tire/İzmir Necip Paşa Kütüphanesi Diğer Vakıflar No: 808 ve Mısır Milli Kütüphanesinde (Talat 227) bulunmaktadır (Yapıcı 2013:350).

Divanındaki şiirlerinden bir örnek:

Etdi her târını pür nâtika santûr sana
Etmedi hayf eser güfte-i mehcûr sana
Yine sad-pâresin ey kûh-ı tahammül bilmem
Hele bul kendini ta'n eylemesin Tûr sana
Çeşmini seyr ede hâşâ ki Süleymân-ı felek
Hırmen-i encümü bahş eylese ey mûr sana
Bir de hat geldi edip dûş-ı cemâlin tezyîn
Sıklet etmez mi efendi iki semmûr sana
Düğmesin çözmeyicek olmadı çeşmin rûşen
Her zamân böyle muhabbet mi gerek nûr sana
Âferîn meşrebine var pesendim Nusret
Neş'e-i bâde verir dîde-i mahmûr sana
Şefkat Tezkiresi (Önder 2006:260)

² <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0> (E.T. 12.08.2015).

Mâ-hazar fi't-tıb

Tıpla ilgili bu eser, kataloglarda “Ma-hazar, Risale-i Ma-hazar, Risale-i Nusret Efendi, Mücerrebât-ı Nusret, Nusret Efendi Mecmuası” gibi isimlerle de anılmaktadır. Pek çok yazma nüshası bulunan eser, “Mâhazar fi't-tıbbu'r-rûhânî ve'l-cismânî” ismiyle İstanbul’da iki defa (1245/1829, 1301/1883) basılmıştır.

“Eserin ruhanî tıbbı dair ilk bölümünde maddî ve mânevî ihtiyaçların karşılanmasına ve sıkıntıların giderilmesine imkân sağlayacağına inanılan âyetler, dualar, tılsım ve sihir formülleriyle vefkler; cismânî tıbbı dair olan ikinci bölümde ise fizyolojik hastalıklar için çeşitli maddî nesnelerden ilâç formülleri gösterilmektedir” (Çağrıçı 2012:89).

el-Mûlahhas min Tefsîri Keşfi'l-esrâr ve Hetki'l-esrâr

Safevî'nin *Hetki-i Esrâr* adlı tefsirinin muhtasar hâli olup Arapça kaleme alınmıştır (Bursalı 1975:227).

Sâib-i Tebrîzî Dîvânı Şerhleri

Nusret Efendi'nin Sâib-i Tebrîzî'nin *Dîvân*'ı ile ilgili üç ayrı şerhi vardır. İlk çalışmada Sâib'in “elif” harfli gazellerini, ikincisinde “te” harfli gazellerini şerh etmiştir. Son olarak da *Dîvân*'daki her harften seçtiği gazelleri şerh etmiştir. Bu eserlerin ilki ve sonuncusu üzerine ilmî çalışmalar yapılmıştır (bk. Gönel 2004; Ünlü 2001, Yakut 2007).

Ebubekir Nusret'in şerhleriyle ilgili üç yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. İlk çalışma Osman Ünlü (2001) tarafından elif harfli gazellerle ilgili şerh üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshalar ve Manisa İl Halk Kütüphanesi nüshası kullanılmıştır. Eserin diğer nüshaları tez çalışması içinde değerlendirilememiştir. Ünlü (2006, 2009), daha sonra Sâib-i Tebrîzî şerhleri ile ilgili makaleler ile şerhler ve nüshalar hakkında bilgi vermiştir. İkinci tez çalışması Hüseyin Gönel'e (2004) aittir. Bu çalışmada üçüncü eserin Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshası kullanılmış; eser ve nüshanın tamamına tez metninde yer verilmemiştir. Çalışmada 244 varak olan nüshanın ilk 75 varığında yer alan 38 gazelin transkripsiyonu verilmiştir. Üçüncü çalışma Emrullah Yakut'a (2007) aittir. Yakut da Gönel gibi üçüncü şerh üzerine çalışmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi nüshalarından yararlanılmıştır. Toplamda 368 yaprak olan nüshanın tamamının çevriyazısı verilmemiş, ilk 171 varakta yer alan 47 gazelin metni verilmiştir. Nüshanın önsözü metne dâhil edilmemiştir. (bk. Ünlü 2009: 451-452) Çalışmalardan da anlaşıldığı şerhler henüz tam anlamıyla ele alınabilmiş değildir.

2. Bir Sâib Dîvân'ı Şârihi Olarak Nusret Efendi

Sâib ve Dîvân'ı

1601 (veya 1607)'de Tebriz'de, tüccar bir ailenin çocuğu olarak doğan Sâib'in babası Mirza Abdürrahim, zamanın tanınmış tüccarlarındanı. I. Şah Abbas'ın tehcir siyaseti devrinde, Sâib'in ailesi Tebriz'den İsfahan'a göç etti. Eğitimi ve yetişmesi bu şehirde oldu. Gençliğinde hacca gitti, dönüşünde Osmanlı Devleti'nin bazı şehirlerini dolaşarak İsfahan'a vardı. Sâib, bir müddet Hindistan'da yaşadı. Türk-Moğol hükümdarı Şah Cihan, kendisine "Müstaid Han" lakabını verdi. Daha sonra kendi vatanına dönen Sâib, II. Şah Abbas'ın sarayında "Melikü's-şuara" unvanıyla bulundu. 1676 yılında vefat eden şair, "Sâib Tekkesi"ne gömüldü (Sadıkoğlu 2008:541).

Farsça yazan Sâib'in Azeri Türkçesi ile yazdığı on yedi gazeli bilinmektedir. Manzum eserleri, Farsça ve Türkçe gazeller ve kasidelerden oluşan *Dîvân'ı*, *Kandaharnâme* ile *Mahmud u Ayaz* adlı mesnevileri vardır. Gazellerinin 4-23 beyit arasında değiştiği, gazellerde riayet edilmesi gereken kurallara pek uymadığı görülmektedir. Gazellerinde kafiye tekrarına çokça rastlanır. Attar, Sa'dî, Hâfiz gibi önemli şairlere nazire yazdığı gazellerinde tasavvuf, aşk ve nasihat gibi konular ağırlıktadır. Dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan Sâib'in *Dîvân'ı* ilk kez 1871 yılında Hindistan'da basılmıştır. Daha sonra ise İran ve Hindistan'da defalarca basılmıştır. İran'da Muhammed-i Kahraman tarafından 6 cilt olarak hazırlanan ve 1996 yılında Tahran'da *Dîvân-ı Sâib-i Tebrizî* adıyla basılan divan, 73000 beyit içermektedir. Sâib, değişik dönemlere ait 691 şairin şiirlerinden seçmeler yapmıştır. *Beyaz* veya *Sefîne-i Sâib* adıyla bilinen bu seçmeler henüz basılmamıştır (Güzelyüz 2007:3-4).

Safevi Devleti'nin en parlak döneminde yetişen Sâib bir Türk şairi olmasına rağmen Fars edebiyatında yeni bir ekol kurmuş ve Sebk-i Hindî'nin önemli temsilcileri arasında yer almıştır. İran, Hindistan, Azerbaycan ve Orta Asya şairleri üzerinde etkili olan Sâib, ince hayalleri, lafız ve mana sanatındaki ustalığı, geniş hayal dünyası ve yeni mazmunlar bulması ile tanınmaktadır (Sadıkoğlu 2008:541-542).

Nusret Efendi ve Şârihliği

Arapça-Farsça metinlere yazılan klasik şerhlerde kelime ve kelime gruplarının sözlük anlamları, gramatikal analizleri, metindeki kelimelerle irtibatları ve bağlam içinde kazandıkları manalar üzerinde durulur. Başta ayet ve hadisler olmak üzere manzum-mensur örneklerle desteklenen ifadeler, atasözleri, kelimeleri kibar ve anekdotlarla akıcı ve renkli bir hâle getirilir (bk. Ceylan 2010:).

Nusret Efendi'nin şerh tekniği bazı temel özellikleri ile klasik şerh tekniğinden ayrılır. Nusret Efendi, kelime ve kavramların ayrıntıyla açıklandığı ve gramer kurallarının üzerinde durulduğu şerh metodunun aksine sadece metinlerin tercümesinin bulunduğu ve zorunlu durumlarda okuyucuya ekstra

bilgilerin verildiği bir tekniği benimsemiştir. Fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf, tıp gibi pek çok ilim dalından yararlanmış olan şârih, zaman zaman üzerinde durulan hususlarla ilgili başka şairlerden ve kendi şiirlerinden örnekler verir. Bu örnekler aynı zamanda Ebu Bekir Nusret'in edebî bilgi ve birikiminin de göstergesidir. Ehlişünnet görüşüne mensup olan şârih, Şii olan Sâib'i itikadî yönden de bazen eleştirir. Faydalı olmayı esas edinen şârihin yeri geldiğinde siyasi ve sosyal problemlere değindiği, eksiklik ve aksaklıklara işaret ettiği görülür. Beyitler şerh edilirken bazen bir cümle ile açıklama yapılırken bazen açıklamanın hacmi oldukça genişler. Anlaşılması güç noktalarda anlatılanları somutlaştırmak adına ekstra bilgilere yer verilir.

Nusret Efendi'nin şerh tekniğini örneklendirmek adına hakkında aşağıdaki pasajlar örnek olarak verilebilir:

*Müjgân büğsâyid be-bendîd zebân-râ
Âfâk pür ez-cilve-yi yârest be-bînîd*

Müjgânı açınız ve lisânı bend ediniz. Âfâk yârin zuhûruyla memlûdur, görünüz. Bend-i lisân eyle emr eyledi. Zîrâ her görülen söylenmez ve belki söylenmek murâd olunsa ta'bîre gelmez. Nihâyeti esrâr-ı esmâya vâkıf olanların ma'lûmu olur ki şiddet-i zuhur kadr-i hafâ olmaz ve hemân lisân-ı şerî'atde olan nusûsu bi-lâ-tevîl vürûdu üzre kabul edip kâ'inâta bir 'ârif böyle nazar etse 'urefânın zirve-i a'lâsına nâ'il olur. Yoksa ben hadîs-i sahîh rivâyet ederken o tevakkuf edip 'acabâ 'ulemâ-yı mezhebimiz bu hadîsi aldılar mı diye taklîd edecek bir âdem tedârikinde olanların her müjgânı kılında bin gözü olsa yine bir şey göremez. Zîrâ bunlar bir tâ'îfedirler ki kulûb-ı marîza tabîb-i şâri' olan 'aleyhi's-salavât u ve's-selâm verdiği dârının keyfiyyet ü kemiyetinden su'âl ederler ve böyle hasta 'ilâc kabul etmez. Hattâ birine dedim ki behey birâder bu hadîs-i sahîh lisân-ı nebevîden sudûrunda hâzır bulunan ashâbın birisi su'âl buyurmadı ki yâ Resûla'llâh bu kelâmından şöyle iktizâ eder belki cân u gönülden kabul etdiler ve tâbî'îne sûretiyle haber verdiler sen niçin su'âl edersin? Cevâb etdi ki benim 'ilmime i'timâdım yokdur taklide muhtâcım. Dedim, ne güzel buyurdunuz. Resûlu'llâhdan eşref ve a'lem imâmı kande bulursun? Hemân taklîd eyle kifâyet eder. Bu esnâda sohbet mütegayyir olup derdmend o hâl üzre kaldı. Bilmem şimdi keyfi niceedir.

*Bakar kördür cihânın halkı ekser
Görünmez her cihetden sanma dil-ber*

*Arar tâlib velî mürşid bulunmaz
'Acebdir hatırına kendi gelmez*

*Susuzdur hânesinde Nîl cârî
Niyâz-ı hicrânla yanında yâri*

(Yakut 2007:142-143)

*Ez-her sühan-ı nâzik ü her nûkte-i rengîn
Pîçide be-fıkr-i kemer-i yâr ü diger hîç*

*Her nâzik sözden ve her rengîn nükteden yârin beli fikrine sarılmışızdır
gayrı yok. Ya 'nî her şeyden geçmek mümkün lâkin belden geçmek hîç imkânda
değildir.*

(Gönel 2004:166)

*Dü çiz üftâde hoş der-bezm-i mey-horân me-râ Sâib
Zi-pâ üftâden sâki be-ser galtîden minâ*

*İki şey bana hoş vâki' olmuştur mey-horların meclisinde ey Sâib. Biri
sâkînin ayakdan düşmesi ve biri şişenin başı üzre galtân olması. "Dü çiz üftâde
hoş" edâsında dahi ihâmdan hâlî değildir. Li-münşi'hi:*

*Ayakdan düşdü sâki ehl-i meclis çıkdılar başdan
Yine ümmü'l-habâis etdi ihyâ fenn-i Hârût'u*

(Ünlü 2001: 64)

Harputlu bir şair, ilim adamı ve şârih olan Ebubekir Nusret Efendi, Türk edebiyatında önemli etkisi olan Sâib-i Tebrîzî'nin *Dîvân*'ını şerh eden en önemli şarihlerden biridir. Şerhleri üzerine üç adet çalışma yapılmış olsa da onun ayrı dönemlerde ele aldığı şerhler üzerine yapılacak kapsamlı çalışmalar, Türk şerh geleneği, Sâib'in şiir dünyası ve Nusret Efendi'nin şahsi üslubu hakkında daha ayrıntılı ve sağlam bilgilere ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Akbayar, Nuri (hz.) (1996). *Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmanî*. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1343). *Osmanlı Müellifleri*. (hzl. İsmail Özen) C. 3. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Ceylan, Ömür (2010). "Şerh, Türk Edebiyatı". *DİA*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları. 565-568.
- Çağrı, (2012). "Tıbb-ı Rûhânî". *DİA*. C. 41. İstanbul: TDV Yayınları. 89.
- Çınarcı, M. Nuri (2007). *Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü's-su'arâ'sı ve Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Fatin Dâvud. *Hâtîmetü'l-Eş'âr*.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0> (E.T. 12.08.2015).
- Gönel, Hüseyin (2004). *Şerh-i Ba'zı Gazeliyat-ı Sa'ib-i Tebrizî ve Şerh Metodu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Güzelyüz, Ali (2007). "Sa'ib-i Tebrizî'nin Hayatı ve Eserleri". *Şarkiyat Mecmuası*. S. 10. 1-4.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. (Hz. Nuri Akbayan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Önder, Murat (hızl.) (2006). *Şefkat ve Tezkire-i Şu'arâsı*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sadıkoğlu, Cengiz (2008). "Sâib-i Tebrîzî". *DİA*. C. 35. İstanbul: TDV Yayınları. 541-542.

Ünlü, Osman (2001). *Şerh-i Divân-ı Sâib-i Tebrizî'den Elif Harfli Gazeller*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

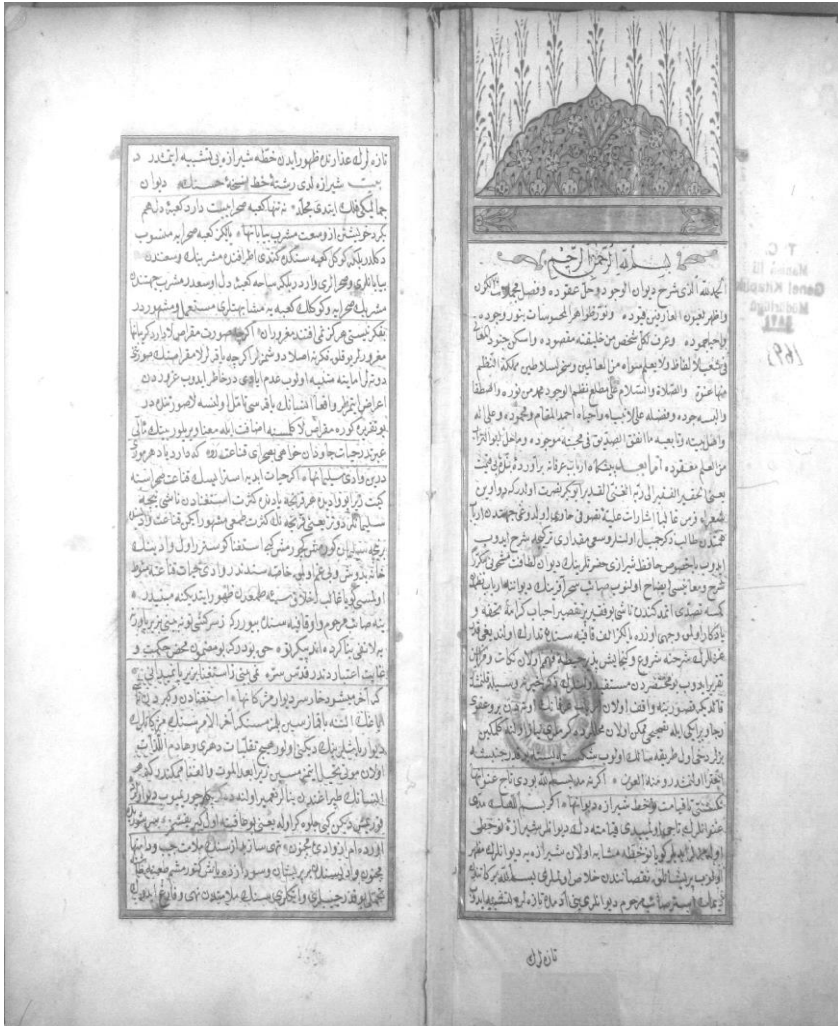
Ünlü, Osman (2006). "Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî Şerhleri". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2): 85-93.

Ünlü, Osman (2009). "Ebubekir Nusret'in Sâib-i Tebrizî Şerhleri". *Turkish Studies*. Volume 4/6. 442-455.

Yakut, Emrullah (2007). *Sâib-i Tebrizî Divânı Şerhi'nin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yapıcı, Süleyman (2013). *Harput Bir Havza Kültürünün Manevi Hüviyeti*. C. 1. Elazığ.

EK-1

Şerh-i Divân-ı Sâib (ilk sayfalar), Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2693.